

Anna Zawada

Wzory spożycia napojów alkoholowych przez młodzież szkół podstawowych klas starszych (VI – VIII) w środowisku wielkomiejskim na podstawie badań empirycznych

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 10,
185-196

1995

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna Zawada

**WZORY SPOŻYCIA NAPOJÓW ALKOHOLOWYCH
PRZEZ MŁODZIEŻ SZKÓŁ PODSTAWOWYCH
KLAS STARSZYCH (VI-VIII)
W ŚRODOWISKU WIELKOMIEJSKIM
NA PODSTAWIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH**

**SPOŻYCIE ALKOHOLU PRZEZ MŁODZIEŻ
NA TLE UWARUNKOWAŃ SPOŁECZNO-KULTUROWYCH**

Poszukiwanie i przyjmowanie środków odurzających to zjawisko spotykane we wszystkich prawie kulturach i we wszystkich czasach. Wraz z postępowaniem cywilizacji zmieniały się jedynie sposoby otrzymywania tych środków, bądź też pojawiły się inne, dotychczas nieznanne. Istota zjawiska pozostała jednak identyczna – znalezienie środka, dającego możliwość oderwania się od codziennych trosk oraz dostarczającego niezwykłych (w przekonaniu osoby pijącej) przeżyć i emocji. Środkiem odurzającym znanym ludzkości od zarania jej istnienia jest właśnie alkohol, a problem wzoru jego konsumpcji stał się jednym z poważniejszych problemów w wielu krajach¹.

We współczesnych kulturach europejskich wyróżnia się trzy wzory picia, które wiążą się z dominacją wina, piwa i wódki. Wzór śródziemnomorski opiera się na picciu przede wszystkim wina i zakłada częste spożywanie jego niezbyt wielkich ilości. W śródziemnomorskiej kulturze picia kładzie się istotny nacisk nie tylko na właściwości farmakologiczne alkoholu, lecz także na jego wartość kaloryczną. Typowymi przedstawicielami śródziemnomorskiego wzoru picia są Francuzi. Francja jest największym producentem wina na świecie. W postaci wina wypija się tam 80% alkoholu. Kraj ten wykazuje przy tym najwyższe spożycie alkoholu (w przeliczeniu na alkohol 100%) na świecie.

Drugi wzór picia, anglosaski, jest oparty w znacznym stopniu na spożyciu piwa. Charakterystyczne dla tego wzoru jest częste, powolne spożywanie na-

¹ S. A k o l i Ń s k i, J. K. F a l e w i c z, *Źródła patologii społecznej i problemy socjalizacji młodzieży*, Warszawa 1984, s. 5; J. F i u t o w s k i, *Obyczaj, nawyk czy choroba?*, Warszawa 1981, s. 5-7.

poju. Obyczaj picia ciężkich piw i rozcieńczonych wodą napojów spirytusowych (whisky and soda, long-drinki) istnieje nie tylko w krajach anglosaskich, lecz także w krajach germańskich. Ponadto piwo jest również ulubionym napojem niektórych krajów słowiańskich (Czechy, Słowacja) i skandynawskich (Dania).

W środkowej, wschodniej i północnej Europie dominuje model skandynawski; zgodnie z nim jednorazowo spożywa się znaczne ilości napojów stężonych, przy czym dominujące są funkcje intoksykacyjne alkoholu. W Polsce ponad połowa osób pijących wódkę wypija za każdym razem ilości znacznie przekraczające tzw. próg trzeźwości. Ten sposób picia powoduje większy stopień zatrucia organizmu niż w przypadku picia innych alkoholi. Szacuje się, że wypicie 1 litra 100% alkoholu wywołuje u przeciętnego mężczyzny w Polsce pijącego wódkę 5,5 razy groźniejsze skutki niż wypicie tej samej ilości alkoholu przez przeciętnego Włocha, który pije najczęściej wino².

Negatywne skutki społeczne i zdrowotne, będące konsekwencją zawyżonej konsumpcji alkoholu przez członków szerszych zbiorowości, spowodowały, że społeczeństwa i rządy poczuły konieczność ingerencji w to zjawisko. Degradacja moralna, a także ubóstwo materialne wśród wielu osób powodowane właśnie przez alkoholizm, a tym samym świadomość występowania dalszych poważnych zagrożeń, aktywizuje i skłania do współdziałania wszelkie podmioty zainteresowane zwalczaniem nadmiernej konsumpcji alkoholu³.

Ani pijaństwo, ani alkoholizm nie są obecnie tylko problemami wyizolowanej jednostki, nie mogą być też traktowane jako tzw. „sprawy osobiste”. Wszystko, co wiąże się ze skutkami uzależnienia alkoholowego poszczególnych jednostek, znajduje odbicie w życiu społecznym.

Jednym ze wskaźników stopnia zagrożenia stwarzanego przez alkoholizm jest fakt, iż w jego spożyciu uczestniczą również dzieci i młodzież. Alkoholizowanie się młodzieży budzi uzasadniony niepokój. Po pierwsze, ze względu na perspektywiczny aspekt analizowanego zjawiska, jako że kształt przyszłości społeczeństwa zależy będzie od wzorów zachowań i postaw tej kategorii demograficznej. Należy zasygnalizować w tym miejscu fakt, iż pozytywne nastawienie młodzieży do konsumpcji napojów alkoholowych, wzrastające z biegiem lat, przekształca się niejako w instytucjonalny wzór reakcji. Tak więc zmienia się motywacja samego czynu. O ile we wczesnym okresie rozwoju młodego pokolenia mamy do czynienia wyłącznie z chęcią spróbowania, zdobycia nowych doświadczeń co do samych skutków działania alkoholu, które można określić jako pewne eksperymentowanie przez młodzież, o tyle w miarę

² *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*, pod red. I. Wald, Warszawa 1986, s. 45; J. K. F a l e w i c z, *Alkoholowe ABC*, Warszawa 1983, s. 11.

³ Z. R u m m e l - S y s k a, *Gdybym urodził się jeszcze raz*, Warszawa 1982, s. 89; J. J a r z e n i e c, *Powiedzmy alkoholizm. Gdyby wszyscy czytelnicy*, „Polityka” 1986, nr 28 (1523).

dojrzewania i wejścia młodzieży w tzw. wiek produkcyjny (po 17 roku życia) nadmierne spożywanie alkoholu jest zdeterminowane szeregiem czynników zewnętrznych.

Drugi aspekt, to szczególnie szkodliwy wpływ alkoholu na młody, rozwijający się organizm. Obserwuje się coraz wcześniejszy kontakt (pośredni i bezpośredni) dzieci i młodzieży z napojami alkoholowymi, co pociąga za sobą niebezpieczne skutki zarówno społeczne, jak i zdrowotne. Równocześnie z obniżeniem granicy pierwszego kontaktu z alkoholem można zaobserwować i inne, poniekąd nowe zjawisko. Jest nim kwestia pozytywnej postawy dziewcząt do konsumpcji alkoholu⁴.

Istnieje wiele obiegowych, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych opinii, które przyjęte zostały przez młodzież: „alkohol to lekarstwo”, „alkohol rozgrzewa”, „alkohol to trucizna” itp. Pewne stereotypy pojawiają się w literaturze, a także i w nauce. Względna trwałość alkoholu jako elementu kultury każe przypuszczać, że wśród pozytywnych i negatywnych funkcji spożycia istotną rolę odgrywają te pierwsze.

Funkcje, jakie pełnił i pełni alkohol, można ogólnie podzielić na instrumentalne i symboliczne⁵. Do instrumentalnych zaliczamy te, które wiążą się bezpośrednio z jego właściwościami jako substancji chemicznej i jako towaru. Typowo instrumentalnym zastosowaniem alkoholu będzie jego użycie jako napoju służącego do zaspokajania pragnienia. W funkcji instrumentalnej występuje także wówczas, gdy ma do spełnienia zadania ekonomiczne. Symboliczne funkcje pełni natomiast wówczas, gdy jego znaczenie jako komunikatu jest znacznie ważniejsze niż jego właściwości farmakologiczne. Lampka wina np. na balu maturalnym symbolizuje wejście młodzieży w świat dorosłych.

Biorąc z kolei pod uwagę potrzeby, jakie alkohol zaspokaja, w literaturze przedmiotu proponuje się wyróżnienie pięciu podstawowych funkcji alkoholu:

1. Fizjologiczna: odżywcze, energetyczne działanie alkoholu, usuwające ból.
2. Psychologiczna: alkohol jako narzędzie usuwania lęków, rozładowania napięć, dodające odwagi, pobudzające wiarę w siebie i sukces.
3. Społeczna: alkohol ułatwiający kontakty i stosunki międzyludzkie.
4. Ekonomiczna: stabilizacja rynku, źródło dochodów państwa zapewniające równowagę rynkową.

5. Polityczna: alkohol może być instrumentem sprawowania władzy, walki politycznej, metodą manipulowania społecznościami i narodami.

W różnych okresach historii rozwoju ludzkości różne funkcje alkoholu wyśwalały się na plan pierwszy, dając tym samym podstawy do pewnych gene-

⁴ K. K., *Dzieci, młodzież i alkohol*, „Krokus” 1986, nr 2, s. 8, za: E. M a d r y, *Wzory profilaktyki i kompensacji wobec alkoholizowania się młodzieży w Polsce oraz w Finlandii*, praca doktorska napisana w Katedrze Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w 1987 r. (mps), s. 5.

⁵ *Alkohol oraz związane z nim problemy*, s. 11.

realizacji wymienionych wcześniej bądź też innych, podobnych obiegowych opinii⁶.

Istnieje wiele naukowo stwierdzonych skutków alkoholizowania się; dotyczy one jednostki, rodziny i całokształtu życia społecznego, we wszystkich jego przejawach. Oczywiście małe dawki alkoholu, przyjmowane sporadycznie i w odpowiednio niewielkiej ilości, poza nielicznymi przypadkami nie są w stanie zagrozić zdrowiu i życiu ludzkiemu. Jednakże z punktu widzenia biologiczno-medycznego alkohol w każdej ilości i postaci działa na organizm trująco, upośledzając go w sferze psychicznej i fizycznej⁷. Prawidłowość ta dotyczy przede wszystkim dzieci i młodzieży. Alkohol spożywany przez dzieci i młodzież daje szybsze i groźniejsze następstwa niż u osób dorosłych, stwarzając niebezpieczeństwo szybszego popadnięcia w uzależnienie⁸. Alkohol jest trucizną komórek, a ponieważ ma zdolność przenikania do wszystkich komórek ciała ludzkiego, zrozumiałe jest, że działa szkodliwie na rozwijający się młody organizm.

Analiza fenomenologiczna spożycia napojów alkoholowych w Polsce w okresie od początku naszego stulecia wskazuje na fakt, że do I wojny światowej w kształtowaniu się wzorów picia najważniejszą rolę odgrywała rodzina. Większość dzieci już w wieku 8–10 lat otrzymywała alkohol (bez względu na płeć) na uroczystościach rodzinnych. Dzieci były zachęcane przez rodziców lub krewnych do picia małych dawek alkoholu, tłumaczono m.in., że wódka korzystna jest dla zdrowia (np. w przypadku przeziębienia). Badania J. Ciembroniewicza przeprowadzone w Bochni w 1913 r. ujawniły, że spośród badanych dzieci próbowało alkohol już w wieku przed 7 rokiem życia 16% chłopców i 18% dziewcząt, a w wieku 7–10 lat otrzymywało do picia alkohol 58% chłopców i 57% dziewcząt⁹. Przeprowadzone w 1924 r. przez K. Berkanównę badania w Poznaniu ujawniły, że już dzieci z najmłodszych klas szkoły podstawowej – a więc siedmio-, ośmioletnie – piją alkohol. Inne badania, również z terenu Poznania, wykazały, że wśród dzieci w wieku 6–10 lat jest 78,5% pijących napoje alkoholowe¹⁰.

W okresie międzywojennym spożycie napojów alkoholowych wyraźnie spadło, także wśród młodzieży. Przyczyniły do tego m.in. złe warunki ekonomiczne, a także propagowanie wiedzy o szkodliwości alkoholu dla młodego organizmu.

⁶ J. K. F a l e w i c z, *Alkoholowe ABC*, s. 8.

⁷ A. C h e ć k o, *Zarys podstaw prawnych polityki przeciwalkoholowej w latach 1959–1982*, Warszawa 1984, s. 10.

⁸ J. K. F a l e w i c z, *Alkoholowe ABC*, s. 6.

⁹ H. K o ł a k o w s k a - P r z e ł o m i e c, *Spoleczne uwarunkowania alkoholizowania się nieletnich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 21.

¹⁰ *Groźna statystyka*, Poznań 1927, zob. w: tamże.

Sytuację w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i obecną można scharakteryzować następująco: w znacznej części rodzin w kraju panuje obyczaj upijania się jednorazowo, charakterystyczny jest wzrost spożycia alkoholu i obniżenie się granicy wieku młodzieży rozpoczynającej picie alkoholu z 14 do 11,5 lat. Obecnie częściej niż w poprzednich pokoleniach pojawiają się osoby w wieku ok. 14 lat, zwykle w małych grupkach, które nadużywają alkoholu¹¹.

Należy jeszcze zaznaczyć, że badania ankietowe przeprowadzone w Bochni w 1967 r. przez A. Świącickiego – analogiczne do tych, jakie w 1913 r. zrealizował kurator gimnazjalny J. Ciembroniewicz – wykazały, że przed 50 laty młodzież piła mniejsze ilości alkoholu i rzadziej. Wprawdzie granica wieku, w której dzieci po raz pierwszy piły alkohol, była niższa, a postawy rodziców – jeśli chodzi o alkohol – były niewspółmiernie bardziej liberalne, to jednak osobiste zachowania tych rodziców cechowała większa wstrzeźliwość i konsekwencja w postępowaniu¹². Rodzice z różnych środowisk krępowali się dzieci i – dbając o ich prawidłowy rozwój bio-psychiczno-moralny – nie nadużywali w ich obecności alkoholu¹³. Po 50 latach wzrosła rygorystyczna postawa rodziców wobec spożywania alkoholu przez ich dzieci, ale jednocześnie częściej dochodziło do niekonsekwencji w postępowaniu.

Analiza badań wykazała, iż mimo głośzonych przez rodziców deklaracji na temat niedopuszczalności spożywania alkoholu przez nieletnich, wielu rodziców upija się w ich obecności, a nawet pije razem z nimi¹⁴. Młodzież jest bardzo wyczulona na takie sprawy, sama więc sięga po kieliszek, ponieważ czuje się rozgrzeszona zachowaniem rodziców.

Formy używania alkoholu przez dzieci i młodzież – opracowane przez Poradnię Lecznico-Wychowawczą dla Młodzieży w Łodzi – przedstawiają się następująco:

- a) epizodyczne używanie alkoholu bez upijania się,
- b) częste używanie alkoholu bez upijania się,
- c) częste używanie alkoholu z epizodycznym upijaniem się,
- d) nawykowe upijanie się,
- e) alkoholizm nałogowy młodzieńczy.

Podkreślić jednak trzeba, że jakakolwiek forma używania alkoholu przez dzieci i młodzież musi budzić niepokój. Nie może być bagatelizowana i lekceważona przez otoczenie.

¹¹ J. W. W ó j c i k, *Zapobieganie alkoholizowaniu się małoletnich w działaniach milicji obywatelskiej*, w: *Poradnik przeciwdziałania patologii społecznej dzieci i młodzieży – wybrane problemy organizacyjno-praktyczne*, Częstochowa 1986, s. 20–34.

¹² *Dziecko, młodzież – alkohol*, w: „Problemy Alkoholizmu” 1979, nr 6, s. 13–15.

¹³ T. J. K r z y s z o w s k i, *Przewodnik abstynenta i działacza trzeźwości*, Warszawa 1984, s. 41.

¹⁴ Z. R u m m e l - S y s k a, *Gdybym urodził się jeszcze raz*, s. 4.

WZORY ORAZ MOTYWY KONSUMPCJI ALKOHOLU UCZNIÓW BIELSKICH SZKÓŁ PODSTAWOWYCH

Od stycznia do czerwca 1990 r. przeprowadziłam badania ankietowe uczniów szkół podstawowych w Bielsku-Białej, dotyczące wybranych aspektów alkoholizowania się młodzieży. Do badania dobrano reprezentatywną próbę metodą losowania dwustopniowego: 1. losowano szkoły; 2. losowano klasy. Uzyskano informacje od 434 uczniów, w tym 250 chłopców i 184 dziewcząt, z 12 szkół.

Badania uczniów bielskich szkół podstawowych wykazały, że picie alkoholu przez młodzież jest przede wszystkim wynikiem naśladowania wzorów zachowania się innych osób. Wyodrębniono dwa wzory, które zostały przyjęte przez młodzież:

1. Zachowanie się ludzi dorosłych, najczęściej z najbliższego środowiska rodzinnego.

2. Zachowanie się nieco starszych kolegów.

Na podstawie literatury przedmiotu można natomiast wyróżnić pięć podstawowych motywacji, które decydują o tym, że młode pokolenie sięga po alkohol.

1. Motywacja ludyczna (zabawowa, hedonistyczna): konsumenci piją dla lepszej zabawy, humoru, poprawy nastroju w towarzystwie. Z motywem tym łączy się powszechność spożycia alkoholu przy każdej okazji, wiąże się z nim przeświadczenie, że alkohol ułatwia nawiązanie stosunków interpersonalnych („lepik towarzyski”), przymus towarzyski, który każe, aby każdy z uczestników zdarzenia pił, wiąże się z nim wreszcie presja w stosunku do osób nie pijących. Presja ta jest przykładem nietolerancji naruszającej wolność osobistą jednostki.

2. Motywacja konformistyczna: bazuje na rozpowszechnionych znamionach modelu picia, przejawiających się m.in. w tzw. „przymusie towarzyskim”. Najczęściej wyszczególniana motywacja osób tej grupy brzmi: „piję, aby nie wyróżniać się z towarzystwa”. (Badania ekspertów oraz moje własne wykazały, że „przymus towarzyski” istnieje już wśród młodzieży szkolnej).

3. Motywacja instrumentalna: alkohol konsumuje się zgodnie z nieformalnie przyjętym obyczajem, w celu załatwienia określonych spraw służbowych lub prywatnych – „piję, aby załatwić sprawę przez bufet”. Motyw instrumentalny występuje jeszcze częściej wśród dorosłych aniżeli wśród młodzieży.

4. Motywacja prestiżowa (teleologiczna): picie w celu zaimponowania innym osobom. Dążenie młodzieży do podkreślenia swojej dorosłości.

5. Motywacja frustracyjna (neurotyczna): motywem upijania się są nieświadomione lub świadomie skrywane stesy, niepokoje, napięcia wewnętrzne, a także niezaspokojone oczekiwania i popędy. Motyw frustracyjny wzrasta wraz z wiekiem.

Na podstawie systemu motywacyjnego jednostek znakomity polski psychiatra A. Kępiński wyróżnił pięć stylów picia:

1. Neurasteniczny – polega na traktowaniu alkoholu jako środka na zmęczenie i rozdrażnienie. Jednostka pije w niewielkich ilościach (1–2 kieliszki), lecz często – w chwilach napięć psychicznych, „aby poprawić samopoczucie”. Wypicie alkoholu wprawdzie poprawia samopoczucie jednostki, ale tylko chwilowo. W rezultacie bowiem doprowadza to do błędnego koła, bo właśnie takie picie wywołuje znów zmęczenie i rozdrażnienie.

2. Kontaktywny – wiąże się z chęcią zmniejszenia dystansu między ludźmi, przełamania poczucia samotności i izolacji. Już po niewielkiej ilości alkoholu nawiązywanie kontaktów staje się łatwiejsze. Ten rodzaj upijania się występuje współcześnie najpowszechniej, a łączy się z grupą motywów ludycznych i konformistycznych.

3. Dionizyjski – wynika z pragnienia oderwania się od codziennej rzeczywistości, pije się więc bardzo dużo, gdyż chodzi o uzyskanie zamroczenia. Ten styl picia rozwija się przede wszystkim w kręgach kulturowych.

4. Heroiczny – ten styl daje poczucie mocy, swoistej siły i gotowości psychicznej do dokonywania wielkich czynów, co w rodzimej kulturze wiąże się często z zachowaniami agresywnymi, a nawet wybrykami chuligańskimi.

5. Samobójczy – przeplata się często ze stylem heroicznym, a głównie w celu doprowadzenia do wyparcia ze świadomości przykrych przeżyć. Jest to tzw. picie „na trupa”, by skończyć choćby na krótki czas z sobą i ze swoimi problemami. Styl ten wiąże się z motywami frustracyjnymi¹⁵.

Uzyskane dane z badań w bielskich szkołach podstawowych umożliwiły wyodrębnienie dwóch kategorii motywów: społecznych i indywidualnych, przy czym: „Za motywy społeczne uznano te, które odpowiadający sformułowali w sposób określający styczność z innymi osobami towarzyszącymi picciu napojów alkoholowych; za indywidualne zaś te, w których odpowiadający odwoływali się do własnego samopoczucia lub świadomości potrzeby picia, bez odniesienia do innych osób”¹⁶. Szczegółowe dane zebrano w tabeli 1.

U badanej młodzieży dominowały motywy społeczne, a wśród nich głównie motyw picia z okazji imienin, świąt itp. Mniejszą, aczkolwiek również istotną rolę odegrał element „zabawy”. Chęć uzyskania pożądanego stosunku ze strony innych zaznaczyła się przede wszystkim wśród chłopców w dążeniu do zaimponowania oraz podkreślenia dorosłości. Na uwagę zasługuje fakt, iż dziewczęta w znacznie mniejszym stopniu aniżeli chłopcy sięgały po alkohol w celu pozyskania akceptacji (czy też dla podwyższenia swojej pozycji w grupie). Picie, aby zaimponować innym, nie było wśród dziewcząt powszechne.

Motywy indywidualne picia napojów alkoholowych przez młodzież, która uczęszcza do bielskich szkół podstawowych, pojawiały się u badanych bardzo

¹⁵ A. Kępiński, *Motywy polskiego pijaństwa i środki zaradcze*, w: J. Górski, K. Moczarski, *Alkohol w kulturze i obyczaju*, Warszawa 1972, s. 80.

¹⁶ A. Święcicki, *Niektóre problemy alkoholizmu wśród młodzieży*, w: *Wybrane zagadnienia patologii społecznej*, pod red. M. Jarosz, Warszawa 1975, s. 100.

T a b e l a 1. Motywy picia podawane przez uczniów w wybranych szkołach podstawowych w Bielsku-Białej w 1990 r.

Motywy	Chłopcy		Dziewczeta	
	liczba	%	liczba	%
S p o ł e c z n e dla wspólnej rozrywki:				
- zabawy	54	21,6	26	14,1
- nastroje z okazji świąt, imienin itp.	146	58,4	150	81,5
Dla uzyskania pożądanego stosunku ze strony innych:				
- zaimponowanie	38	15,2	-	-
- podkreślenie dorobku	15	6,0	1	0,5
- niewyróżnianie się	6	2,4	3	1,6
I n d y w i d u a l n e ze względu na własne:				
- złe samopoczucie psychiczne	10	4,0	10	5,4

Źródło: Obliczenia własne.

rzadko. Na podstawie analizy wyników badań można przypuszczać, że najczęściej występował motyw, który można zaliczyć do kategorii „hedonistycznych” oraz „konformistycznych”. Na postawione bowiem pytanie: „Dlaczego zdarza ci się pić alkohol?”, aż 58,4% chłopców i 81,5% dziewcząt odpowiedziało: „dla nastroju z okazji świąt, imienin itp.”, natomiast 21,6% chłopców oraz 14,1% dziewcząt wybrało motyw „dla wspólnej rozrywki, zabawy”. Motywy takie, jak: „aby czuć się dorosłym” (6% chłopców oraz 0,5% dziewcząt), „złe samopoczucie psychiczne” (4% chłopców, 5,4% dziewcząt), były wybierane rzadko. Charakterystyczny jest fakt, że motyw „konformistyczny” i „frustracyjny” wzrastał wraz z wiekiem. Ten drugi popularny był prawie wyłącznie wśród uczniów klas ósmych.

Oprócz determinantów osobistych (m.in. motywacja) ważnym elementem kształtowania wzorów spożycia alkoholu jest towarzystwo, okazja i miejsce konsumpcji. Wzory te mają jednak zwykle zasięg lokalny i należy je odnosić do poszczególnych środowisk.

Badania młodzieży bielskich szkół podstawowych wykazały, że największy odsetek chłopców pił poszczególne rodzaje napojów alkoholowych w towarzystwie kolegów. Kolejno mniejsze odsetki uczniów piły w obecności rodziców, potem samotnie i wreszcie w najmniejszym stopniu w towarzystwie innych osób. Nie spożywa napojów alkoholowych 31 chłopców. Wśród dziewcząt sytuacja przedstawiała się nieco odmiennie. Dziewczeta piły napoje alkoholowe przede wszystkim w towarzystwie rodziców, następnie kolejno: w towarzystwie kolegów, w obecności innych osób. Najmniej dziewcząt piło samotnie. Nie piło napojów alkoholowych 40 dziewcząt.

Wraz ze wzrostem wieku zmniejszał się odsetek chłopców pijących w obecności rodziców, wzrastał natomiast odsetek chłopców pijących w towarzystwie kolegów. Zależności tej nie zaobserwowano u dziewcząt, piły one wszystkie napoje alkoholowe przede wszystkim w towarzystwie rodziców. Szczegółowe dane zawiera tabela 2.

Pierwszy kontakt uczniów z alkoholem związany był przede wszystkim z uroczystością, w której uczestniczyli (zabawa, prywatka, wesela, imieniny, koniec roku szkolnego, święta, sylwester), na drugim miejscu uczniowie podawali namowę kolegów, pobyt na obozie, zimowisku (tabela 3).

Na uwagę zasługuje fakt, iż najwięcej uczniów po raz pierwszy spożywało alkohol podczas świąt i na sylwestrze. Wielu uczniów w ankiecie wyjaśniło, że tradycja wymaga tego, aby w czasie świąt i sylwestra spożywać napoje alkoholowe. Można więc przypuszczać, że namowa rodziców do spożywania napojów alkoholowych przez dzieci wiązała się z uroczystościami świątecz-

T a b e l a 2. Osoby towarzyszące uczniom szkół podstawowych przy spożywaniu alkoholu

Osoby towarzyszące	Chłopcy		Dziewczęta	
	liczba	%	liczba	%
Towarzystwo rodziców	94	37,6	98	53,3
Towarzystwo kolegów	146	58,4	33	17,9
Samotnie	10	4,0	8	4,3
Towarzystwo innych osób	6	2,4	10	5,4
Nie spożywam napojów alkoholowych	31	12,4	40	21,7

Źródło: Obliczenia własne.

T a b e l a 3. Okoliczności pierwszego kontaktu uczniów z alkoholem

Okoliczności	Chłopcy		Dziewczęta	
	liczba	%	liczba	%
Uroczystości (imieniny, zabawa, prywatka, wesela, koniec roku szkolnego, święta, sylwester)	165	66,0	113	61,4
Koledzy namówili	13	5,2	-	-
W rodzinie namawiano	-	-	9	4,9
Samotnie	4	1,6	-	-
Na obozie, zimowisku	23	9,2	6	3,3
Nie pamiętam	14	5,6	16	8,7
Nie spożywam napojów alkoholowych	31	12,4	40	21,7
Ogółem	250	100,0	184	100,0

Źródło: Obliczenia własne.

T a b e l a 4. Miejsca, w których uczniowie bielskich szkół podstawowych najczęściej spożywają napoje alkoholowe

Miejsce spożywania napojów alkoholowych	Chłopcy		Dziewczeta	
	liczba	%	liczba	%
Dom rodzinny	152	60,8	105	57,1
Dom kolegi	44	17,6	8	4,3
Kawiarnia	4	1,6	8	4,3
Pijalnia piwa	8	3,2	-	-
Inne (park, klub, wycieczka)	102	40,8	32	17,4
Nie piją alkoholu	31	12,4	40	21,7

Źródło: Obliczenia własne.

nymi lub sylwestrem. Jedna z dziewcząt napisała w ankiecie, że do picia napoju alkoholowego po raz pierwszy skłoniła ją rodzina we Francji, która zamiast kompotu do obiadu podała jej wino.

Głównym miejscem, w którym młodzież, bez względu na płeć i wiek, spożywała napoje alkoholowe, jest mieszkanie własne, gdzie konsumuje się alkohol wśród kolegów i koleżanek, pod nieobecność rodziców bądź opiekunów, a także w czasie ich obecności (np. podczas uroczystości rodzinnych, świąt, sylwestra). Ponadto uczniowie – szczególnie chłopcy – alkoholizują się w parku, na wycieczce, za garażami, rzadziej w klubach, kawiarniach czy pijalniach piwa (tabela 4). Jeżeli chodzi o picie napojów alkoholowych przez chłopców na świeżym powietrzu, to okazję ku temu stwarzają wagary bądź też organizowane wycieczki.

SPOSTRZEŻENIA I WNIOSKI

1. W Polsce alkohol jest jednym ze znaczących akcentów tworzenia obyczajowości. Charakterystyczny staje się wzór spożywania dużej ilości alkoholu wysokoprocentowego, konsumowanego jednorazowo, często bez posiłku lub z jednoczesną konsumpcją piwa. Przy takim modelu picia zatrucie organizmu jest bardzo wysokie¹⁷.

2. Styl picia w Polsce określany w literaturze przedmiotu jako styl „heroiczny” oraz „samobójczy” sugeruje, że szersze rzesze społeczeństwa (w tym także coraz częściej i młodzież) dążą przede wszystkim do upojenia alkoholowego.

3. Obserwuje się nietolerancyjne narzucanie przez osoby konsumujące alkohol w społeczeństwie polskim własnej woli, wzorów i stylu picia osobom niepijącym, pozostającym aktualnie w pewnej relacji wspólnego uczestnictwa

¹⁷ A. C h e ć k o, *Zarys podstaw prawnych*, s. 60.

w grupie z osobami pijącymi. Polega ono na systematycznym nakłanianiu abstynentów i osób nie wyrażających zgody na konsumpcję alkoholu w danej chwili do zbiorowej degustacji. Cechą charakterystyczną polskiego wzoru spożywania alkoholu w grupie jest więc silna presja skłaniająca wszystkich członków grupy do konsumpcji alkoholu. Sprzeciwianie się bywa często podstawą utraty prestiżu przez osobę niepijącą w danej zbiorowości. Osobnik ów staje się często jednostką nieakceptowaną w ramach wewnętrznej struktury grupy.

4. Młodzież naśladowuje model picia rozpowszechniony wśród dorosłych, przyswaja określone wzory i zwyczaje związane ze spożywaniem napojów alkoholowych. Na szczególną uwagę zasługuje przejmowanie przez chłopców wzorów picia rozpowszechnionych wśród dorosłych mężczyzn (picia wina w ilości 0,33 l i więcej oraz wódki w ilości 0,10 l i więcej, a także w ilości 0,25 l i więcej). Zjawisko to występuje najostrzej wśród uczniów szkół ponadpodstawowych, niemniej jednak ostatnio coraz wyraźniej zaczyna również występować wśród uczniów wyższych klas szkół podstawowych¹⁸.

5. Do pierwszego kontaktu z alkoholem – jak wykazały badania ankietowe wśród uczniów bielskich szkół podstawowych – dochodzi głównie za pośrednictwem rodziny oraz grupy rówieśniczej. Sięganie po raz pierwszy po alkohol bez udziału innych osób stanowi rzadkość.

6. Uczniowie piją alkohol przede wszystkim w towarzystwie rodziców i kolegów. Dziewczeta piją częściej z rodzicami, chłopcy z kolegami.

7. Wraz ze wzrostem wieku spada udział towarzystwa rodziców, wzrasta natomiast udział towarzystwa rówieśników.

8. Wraz ze wzrostem ilości napojów alkoholowych wypijanych jednorazowo wzrasta odsetek chłopców i dziewcząt pijących z kolegami i koleżankami, zmniejsza się natomiast odsetek pijących z rodzicami.

9. Najczęstszymi okazjami picia są uroczystości rodzinne, święta, sylwester oraz spotkania z kolegami.

10. Niejednokrotnie bezpośrednią przyczyną picia alkoholu przez dzieci w wieku szkolnym jest picie w rodzinie. Rodzice stanowią bowiem dla dzieci główny model do odwzorowywania. Z domu dzieci wynoszą pewne nawyki postępowania, działania, przyjmują postawy i reakcje rodziców w różnych sytuacjach życiowych. Badania wykazały, że zarówno większy odsetek pijących chłopców oraz większy odsetek pijących częściej, jak i tych pijących większe ilości napojów alkoholowych jednorazowo występuje wśród chłopców właśnie z rodzin nadużywających alkohol lub z rodzin alkoholizujących.

11. Dużą rolę w upowszechnianiu wzorców picia wśród młodzieży odegrały i nadal odgrywają środki masowego przekazu. Często – zwłaszcza w filmach telewizyjnych i kinowych czy też w czasopismach i magazynach państw zachodnich – przedstawia się konsumpcję alkoholu jako coś eleganckiego, kul-

¹⁸ K. Ku s t r a, *Alkoholizowanie się dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986, s. 33.

turalnego i atrakcyjnego, bezpośrednio związanego z pewnym określonym modelem zachowania i stylu życia. Pozycje kinematograficzne spopularyzowały zachodnioeuropejskie wzory konsumpcji alkoholu. Nowe wzory nie wyparły jednak starych, nastąpiła kumulacja wzorów nowych i tych już tradycyjnie funkcjonujących¹⁹.

Nie sposób oczywiście wymienić wszystkich elementów kształtowania wzorów spożywania alkoholu przez młodzież szkół podstawowych, jednakże już przedstawienie ważniejszych winno pobudzić do refleksji, do skorygowania wielu tradycyjnych, a fałszywych pojęć, do zrewidowania wielu postaw, głównie rodziców, nauczycieli i wychowawców, także kierownictwa pozaszkolnych organizacji dzieci i młodzieży, jak np. ZHP, klubów sportowych, kół zainteresowań.

¹⁹ E. C h e ć k o, *Zarys podstaw prawnych polityki przeciwalkoholowej w latach 1957–1982*, Warszawa 1984, s. 20, za: E. M a d r y, *Wzory profilaktyki*, s. 238.